

II. Історико-літературний процес

Василина Катерина
(м. Запоріжжя)

Конні-кетчерівські памфлети Р.Гріна в контексті Єлизаветинської памфлетистики

Памфлетний жанр, правзірці якого з'являються ще за часів античності¹, став помітним явищем літературного життя саме у XVI столітті.² Причини такої популярності та широкого розповсюдження памфлетної літератури криються в специфіці тогочасної соціокультурної ситуації.

По-перше, у XVI ст. відбувався бурхливий розвиток книгодрукування. Підвищення технічного рівня видавничої справи дозволяло не тільки збільшувати випуск книг, але й суттєво впливати на суспільну думку, оперативно інформуючи читачів про цікаві новини, плітки, чутки, ефективно висвітлюючи соціальні вади на сторінках невеличких за розміром літературних творів, які стоять біля витоків журналістики³.

По-друге, за часів правління Єлизавети на найвпливовішу соціально-економічну силу перетворювався середній клас – торговці, купці, лихварі, ремісники, йомени⁴. Саме цей грошовитий і доволі освічений прошарок став активним споживачем як спеціальної (навчальної, професійної), так і художньої літератури, яка мала втамувати інформаційний голод та компенсувати нестачу розваг у повсякденному житті. Важливо зазначити, що естетичні смаки цієї читацької аудиторії були орієнтовані не на твори з інтелектуальними пасажами кліриків чи стилістичними вправами еффуїстів, а на більш зрозумілу літературну продукцію на зразок мандрівних нотаток, джестів, сенсаційних памфлетів⁵.

Наприкінці XVI ст., переважно через занепад системи протегування, перед письменниками постала нагальна проблема

пошуку заробітків. І хоча літературна праця була не дуже престижною та малооплачуваною, все ж виникає прошарок літераторів, які орієнтуються у своїй творчості не стільки на необхідність творчого самовираження, скільки на можливість отримати прибуток шляхом створення популярної літератури для широкої читацької аудиторії. Першими комерційними письменниками стали такі “університетські уми”, як Т.Лодж, Дж.Піль, Р.Грін, Кр.Марло і Т.Неш⁶. І більшість із них неодноразово зверталися до памфлетного жанру, який був вільним від формотворчих, тематичних та стилістичних канонів і завдяки невеликому обсягу дозволяв швидко реагувати на важливі події сьогодення.

Зазначимо, що у своїх творах елизаветинські памфлетисти висвітлювали різноманітні та різнопланові аспекти суспільного життя. У зв’язку з цим доцільно виокремити декілька тематичних груп англійського ренесансного памфлету, щоб систематизувати величезне розмаїття тематично та стилістично полярних взірців памфлетного жанру.

Одним із перших зародився в Англії релігійно-політичний памфлет, який формувався в процесі взаємодії позалітературних факторів (гострота релігійного протистояння, спричинена специфікою реформаційного руху, а також дискусійність питання щодо перебування Єлизавети I на троні) та літературної реальності (оформлення проповіді у самостійну літературну форму, широке розповсюдження етико-правових, філософських і політичних трактатів італійських гуманістів та ін.). Ці памфлети, що розраховувались на обізнаних та естетично вибагливих читачів, відкривали авторові широкий простір для численних інтелектуальних вправ, розмірковувань та роздумів. Характерними рисами таких творів є безсюжетність та підкреслена суб’єктивність. Памфлетисти добирали і презентували факти у вигідному для себе світлі. Прагнучи переконливості, вони використовували традиційні прийоми риторики, і тому саме риторичність стала центральною стильовою характеристикою памфлету. До цієї тематичної групи можна віднести твори Джона Нокса “Перший

II. Історико-літературний процес

трубний глас проти жахливого правління жінки” (1558), Джона Ейлмера “Гавань справжньої віри та істини” (1559), широко-відомий цикл памфлетів Мартіна Марпрелата та ін.

Другу тематичну групу складають літературно-критичні памфлети, на сторінках яких точилась гостра боротьба між прихильниками різних естетичних концепцій та етичних кредо, апологетами полярних теорій мистецтва. Зокрема, полеміка навколо театру знайшла своє відображення в памфлетах Стівена Госсона “Школа непристойності” (1579) та Томаса Лоджа “Відповідь на “Школу непристойності” Стівена Госсона” (1579). Осмислення реалій тогочасної літературної творчості набувало форми виступів проти евфуїзму, традицій рицарського роману (“Анатомія нісенітниці” (1589) та “Пісна їжа” (1589) Т.Неша) і нерідко переростало в активне і навіть войовниче відстоювання права на індивідуальну творчу манеру (полеміка братів Гарві з Т.Нешем). Основна риса літературно-критичних памфлетів – примат критицизму над конструктивними пропозиціями. При цьому полемічність частенько перероджувалась у гостру сатиричність, яка в свою чергу іноді переростала в сарказм. Зауважимо, що ці памфлети стали важливим генеалогічним джерелом англійських літературно-критичних трактатів наступних епох (Б.Джонсон, А.Поп, Т.Рід та ін.).

До третьої, найчисленнішої жанрової модифікації належать соціально-побутові памфлети, яким притаманні сатиричне зображення окремих соціальних груп населення та критика негативних, з точки зору автора, явищ повсякденного життя. Приміром, у творі Т.Лоджа “Протест проти лихварів” (1589) у вельми негативному ключі змальовується лихварство, а в памфлетах “Застереження Англії” (1578) та “Мрія солдата” (1604), що належать перу колишнього вояка Б.Річа, досить гостро висвітлюється стан справ у англійській армії. В алегоричних фігурах семи смертних гріхів знаходить своє втілення соціально спрямоване побутописання у “Пірсі безгрошовому” Т.Неша.

І все ж найгострішою соціальною проблемою елизаветинського суспільства наприкінці XVI століття, безперечно, було

значне поширення шахрайства⁷. Це й спричинило появу окремої підгрупи надзвичайно популярних у тогочасній Англії так званих конні-кетчерівських памфлетів. Зауважимо, що назва “конні-кетчерівський” не є цілком точною, адже в цих творах описуються вчинки і поведінка не тільки шулерів (тобто конні-кетчерів), але й конокрадів, звідників, кишенькових злодіїв, зрізувачів гаманців, звичайнісіньких крадіїв та спекулянтів. Ця жанрова модель виникла на перехресті соціально-побутової памфлетистики та кримінальної літератури – книг про вагабондів (бродяг).

Біля витоків такого роду літературної продукції стоїть віршований твір Р.Копланда “Шлях до притулку” (1535–36), що містить діалог між автором і службовцем притулку. Лейтмотивом у цьому вірші виступає християнська теза “хай не збідніє рука, яка дає”, хоча водночас і наголошується на необхідності диференційованого ставлення до справжніх злидарів та до симулянтів-ошуканців.

На сторінках книги “Публічне викриття наймерзеннішої й найогиднішої гри в кості та інших подібних розваг” (1552) Гілберт Волкер вперше вводить до літературного обігу такі поняття, як “злодійський закон” (law) і “шахрайський сленг”, та розкриває численні шахрайства гравців у кості, витівки картярів, шантажистів і звідників.

У 1561 році вийшов друком своєрідний “довідник з шахрайства” – твір Джона Оделі “Братерство вагабондів”, в якому доволі чітко і лаконічно викладено класифікацію та основні характеристики злочинців.

Дуже популярний твір елизаветинського знавця кримінального світу Томаса Гармена “Застереження або попередження окаянних, яких в народі називають бродягами” (1566), котрий вважається генетичним предтечею конні-кетчерівських творів Р.Гріна, деталізує і конкретизує інформацію, раніше презентовану Дж.Оделі. На підтвердження своєї точки зору Гармен наводить “правдиві випадки” із життя тогочасного Лондона. Він додає

II. Історико-літературний процес

список імен шахраїв (понад 100), словник арго та фрагмент розмови між пройдисвітами з її “перекладом”.

Синтезуючи свій особистий досвід та ту інформацію, що містилася в творах вищезгаданих попередників, Роберт Грін звертається до написання цілої низки книжок сенсаційного змісту, започатковуючи шахрайську жанрову модифікацію памфлету. Достеменно відомо, що його перу належать 5 таких творів, хоча іноді Гріну приписують ще декілька подібних памфлетів, які вийшли друком уже після його смерті⁸.

У 1591 році було опубліковано першу книгу про шахраїв “Славетне викриття шахрайства”, де детально висвітлюються три найнебезпечніших, на думку автора, різновиди злочинницької практики: конні-кетчерство (шулерство), кросс-байтерство (звідництво) та спекуляція вугіллям. Описуючи вказані різновиди шахрайства, Р.Грін мав на меті (принаймні він про це неодноразово заявляє у тексті) не тільки викрити лихі вчинки негідників, але й застерегти простих городян, йоменів, підмайстрів, котрих злодії й ошуканці принизливо обзивають “конні” (кроликами) або ж зверхньо називають “простаками”. Автор памфлету гнівно таврує пройдисвітів, порівнюючи їх із ненажерливою гусінню та мерзенними гадами, проте й пасивні та недолугі конні, слід зазначити, не викликають у нього особливого захоплення чи симпатії.

Основний масив тексту оформлено за традиціями античної риторики, однак для полегшення сприйняття пишномовної розповіді, навантаженої абстрактними образами та загальними місцями, а також для посилення ефекту вірогідності, письменник вводить до канви твору ілюстративні оповідки на зразок джестових. Зауважимо, що подібність таких фрагментів до популярного серед простого англійського люду анекдоту є лише зовнішньою. Провідний жанроутворюючий елемент – джестовий первінь⁹ – під впливом дидактичних намірів автора підлягає в них суттєвій трансформації. До того ж, центральним героєм у цих вставних історіях є пересічна, неоригінальна у своїх вчинках

людина, а суто розважальна спрямованість джесту поступається місцем викривальності та повчальності.

Наступний памфлет Р.Гріна – “Друга і остання частина конні-кетчерства” (1591) – суттєво відрізняється від першого як за змістом, так і за емоційно-оціночним підтекстом. Автор розширює коло змальовуваних шахрайств: йдеться не тільки про конні-кетчерів, а й про конокрадів, кишенькових злочинців, зрізувачів гаманців, нечесних гравців у боулінг та тих злодіїв, що за допомогою гачка витягують речі з вікон. Між тим, стиль та композиційна організація твору залишаються майже незмінними, а через відверту розважальність викривальний пафос звучить дещо приглушено. “Правдиві” історії, що покликані ілюструвати кожний із видів злочину, наближаються до джестових оповідок не тільки за формою, але й за змістом та ідеєю. Головною діючою особою в них виступає кмітливий шахрай, вчинки якого важко спрогнозувати, внаслідок чого фінал, як і в джесті, виявляється несподіваним. Під час читання цього твору виникає враження, ніби автор симпатизує винахідливим пройдисвітам, а до конні ставиться байдуже.

В іншому конні-кетчерівському памфлеті Р.Гріна “Третя і остання частина конні-кетчерства” (1592) питома вага дидактизму та викривальності мізерна, а весела атмосфера джесту виплескується назовні й опановує всю оповідь. Уникаючи узагальнень та зводячи до мінімуму власні критичні коментарі, письменник широко використовує вставні джестові оповідки. При цьому до тексту вводиться цілком повноцінний джест з його апологією кмітливості й винахідливості. Автор не може приховати свого захоплення вдалим витівками шахраїв, а добропорядні громадяни поволі перетворюються в його творі на персонажів, які викликають роздратування.

У памфлеті “Диспут між конні-кетчером та конні-кетчеркою” (1592) презентується англійський андеграунд, причому характеристики суспільного “дна” вкладені в уста самих декласованих елементів. Головні персонажі – кишеньковий злодій Лоуренс та повія Нен, у мові яких евфуїстично-вишукані вислови

II. Історико-літературний процес

сусідять із сленгізмами та арго, – сперечаються з приводу того, хто з них є більш спритним і кмітливим. Цікаво зазначити, що до цієї книги, на відміну від попередніх памфлетів, Р.Грін не додає словника шахрайської лексики, сподіваючись, вірогідно, у такий спосіб, підштовхнути читачів до знайомства з його попередніми антологіями шахрайств. Він постійно згадує про ці твори, невтомно рекламує їх, намагаючись стимулювати продаж своєї літературної продукції. Аби уникнути осуду за свої прошахрайські настрої, Грін дистанціюється від героїв, які займаються самовихвалянням, а в коментарях навіть висловлює негативну оцінку дій пройдисвітів. Подібний прийом, до речі, застосує він і в останньому конні-кетчерівському памфлеті “Передвісник Чорної книги” (1592).

У цьому творі в ролі оповідача виступає вправний “зłodій на всі руки” Нед Браун, який хвалькувато розповідає про власне життя. Але Р.Грін не полишає читача наодинці з небезпечним зłodієм, він вводить образ автора-протагоніста, котрий, критикуючи ганебну практику ошуканства, заявляє про себе в численних коментарях, які обрамовують текст. Центральна частина твору – п’ять випадків із життя Неда – за своєю жанровою природою нагадує джестову біографію. Джести тут мають коротку експозицію, кульмінацію та непередбачуваний і неодмінно сприятливий для пройдисвіта фінал.

На тій підставі, що у “Передвіснику Чорної книги” наявний центральний персонаж, від імені якого ведеться розповідь, деякі дослідники відносять цей твір до жанру пікарески¹⁰. Однак при цьому, на жаль, не враховується принципова відмінність життєвого кредо пікаро (ошуканство як спосіб тамування природних потреб) та філософії конні-кетчера (шахрайство як самоціль, як засіб самоствердження). Крім того, іспанський пройдисвіт є самотнім і нещасним слугою багатьох господарів, а Нед Браун – вільним зłodієм, віртуозним майстром своєї справи, який дуже часто до участі в злочинах залучає своїх спільників¹¹.

Успіх памфлетів Р.Гріна спричинив появу численних епігонських творів, серед яких можна назвати такі, як “Захист

конні-кетчерства” (1592) удаваного конні-кетчера Катберта (авторство цього твору, до речі, іноді приписують Т.Нешу), анонімний твір “Новини від Гріна із раю та пекла” (1593), “Привид Гріна полює на конні-кетчерів” (1602) Семюеля Роуландза, “Лондонський дзвонар” (1608) та “Світло ліхтаря і свічки” (1608) Томаса Деккера. Елементи поетики конні-кетчерівських памфлетів згодом органічно увібрав у себе англійський шахрайський роман епохи бароко (анонімний “Тріумф істини” (1664), “Викриття фальшивої леді” (1673) Ф.Кіркмана, “Повне зібрання записок про життя скандально відомого шахрая Вілла Моррелла” (1694) Е.Сетла та ін.) і Просвітництва (зокрема романна творчість Д.Дефо).

Таким чином, конні-кетчерівський памфлет, що виник як відгук на певні соціокультурні умови, асоціювався в уяві читачів насамперед з ім'ям Роберта Гріна. Він перший із “університетських умів” звернувся до шахрайської тематики та спробував (і доволі успішно) створити літературний прецедент. У своїх творах Грін вдався до маньєристичного експерименту: він не тільки синтезував окремі елементи полярних стилів, але й поєднав у межах однієї літературної моделі вельми різнопланові жанрові первені: риторичний і джестовий. Вагаючись між особистою симпатією до хитромудрих пройдисвітів та соціальним замовленням на їхнє викриття, памфлетист поступово відійшов від експліцитного засудження шахраїв. Запозичуючи матеріал із книг своїх попередників (що в XVI ст. було явищем звичним і цілком природним), він спромігся створити доволі оригінальну та надзвичайно популярну жанрову модифікацію памфлету. Успіх такого реалістичного, у розумінні елизаветинців, опису звичаїв лондонського “дна” здійняв хвилю епігонських творів: цілий ряд послідовників та імітаторів взялися за перо, щоб продовжити започатковану Гріном традицію. Тож думається, що без творчого засвоєння естетичного досвіду конні-кетчерівського памфлету – одного з різновидів соціально-побутової памфлетистики – подальший розквіт памфлетного жанру за часів Д.Дефо та Дж.Свіфта навряд чи був би таким стрімким і вражаючим.

II. Історико-літературний процес

- ¹Про походження памфлету детальніше див. *Нестер З.М.* Поетика памфлета. – Київ: Наукова думка, 1973. – С.7.; *Ткачев П.И.* Иду на "Вы". – Минск: Изд-во БГУ, 1975; Краткая литературная энциклопедия: в 9^{ти} томах. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – Т.5. – С.559; Литературный энциклопедический словарь. Под общ. ред. В.М.Кожевникова – М.: Сов. энциклопедия, 1987. –С.266.
- ²*Ткачев П.И.* Цит. вид.; Литературный энциклопедический словарь ... – С.266.; *Clark S.* The Elizabethan Pamphleteers. Popular Moralistic Pamphlets 1580-1640. – Lnd.: The Athlone Press, 1983; Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences and General Literature. Ninth edition. – Edinburg: Adam and Charles Black. – V.XVIII – P.204.
- ³Three Elizabethan Pamphlets. Ed. by G.R.Hibbard – New York, 1969 – P.24.
- ⁴Детальніше про зростання впливу середнього класу на суспільне життя англійців у XVI ст. див. *Smith A.G.R.* The Emergence of a Nation State. The Commonwealth of England 1529-1660. – Lnd. & N.Y.: Longman, 1984.; *Youings J.* Sixteenth-Century England. - Lnd.: Penguin Books, 1991.
- ⁵*Bock Philip K.* Shakespeare and Elizabethan Culture. An Anthropological View. – N.Y., 1984. – P.17.
- ⁶The Age of Shakespeare. A Guide to English Literature. Ed. by Boris Ford. In 2 vol. – Lnd., 1961. – V.2– P.35.
- ⁷Більш повну інформацію щодо стану злочинності можна отримати із таких джерел: *Smith A.G.R.* Op.cit.; *Youings J.* Op.cit.; *Bock P.K.* Op.cit. – P.16.
- ⁸Наприклад, за словами *К.Рікса*, Р.Гріну приписують авторство памфлету “Захист конні-кетчерства” (1592). Див. *Ricks C.* English Poetry and Prose, 1540–1674. In 2 vol. – Lnd.: Sphere Books LTD, 1970. – V.2 – P.367.
- ⁹Нагадаємо, що вперше цей термін до наукового обігу ввела українська дослідниця *Н.М.Торкут*, яка стверджує, що джестовий первінь – “це особлива репрезентація анекдотичного ядра чи комічної ситуації як закономірного результату (наслідку) свідомої активності індивіда”. Див. *Торкут Н.М.* Жанрова модель англійського ренесансного джесту: генеалогія, поетика та історико-літературна перспектива // Ренесансні студії. – Запоріжжя, 1998. – Вип.2. – С.32.
- ¹⁰Див., наприклад, *Томашевский Н.* Плутувской роман // Плутувской роман. – М., 1975. – С.19.; *Salzman P.* English Prose Fiction 1558–1700. A Critical History. – Oxford, 1985.– P.206.
- ¹¹Детальніше про зіставлення поетики конні-кетчерівського памфлету з іспанським шахрайським романом йдеться в окремій статті. Див.: *Василина К.М.* Англійський конні-кетчерівський памфлет та іспанська пікареска (спроба компаративного аналізу) // Ренесансні студії. – Запоріжжя, 1998. – Вип.2. – С.40–45.